

JÓKAI A KÜLFÖLD IRODALMÁBAN

EZELŐTT kilenc esztendővel, 1917-ben kiadott egyik könyvemben (*A magyarság ügye a külföldön*) ráírnittam arra a sokféle feladatra, mely minket a külföld felvilágosítása terén terhel és arra, hogy ha foganatos munkát akarunk teljesíteni, ezeket a feladatokat intézményesen be kell kapcsolnunk a legsürgösebb és legfontosabb állami feladatok közé. Ma, kilenc év elmúltával megállapíthatom, hogy ennek a könyvnek, mint nálunk egyébként jóformán minden ilyen intő szózatnak, nem nagy visszhangja volt. Mindenfelől méltányolták ugyan az abban kifejezésre juttatott érveket és konkrét javaslatokat, de alig valami került belőlük konkrét megvalósításra. Pedig az azóta lefolyt események, a nemzetünkön végrehajtott példátlanul igazságtalan ítélet, minden könyvnél és minden érvelésnél hathatósabban és dörgedelmesebben kiáltja a fülünkbe, hogy minden mulasztásunk között a legnagyobb az, amelyet azáltal követtünk el, hogy nemzeti aspirációink, létjogosultságunk, politikai érvényesülésünk tekintetében teljesen homályban hagytuk a nagy európai nyilvánosságot és minden ellenséges támadást, mely a velünk szemben megnyilvánult közhangulatot irányította, érthetetlen, fölényes nemtörődomséggel megcáfolatlanul, elintézetlenül hagytunk.

A magam részéről voltaképen lexikális munkálataim során jutótam rá arra a tervszerű agitacionális aknamunkára, amelyet a külföldön céltudatos politikai tendenciával ellenünk folytattak. Ez adta nekem az ösztönzést, hogy ezzel a kérdéssel behatóbban foglalkozzam és a gyakorlati ember észjárásával keressem azokat a módokat és eszközöket, amelyek a mi viszonyaink között is lehető megoldások-

nak volnának tekinthetők. Könyvemben fel is soroltam a különféle védelmi és elhárítási eszközöknek egész nagy sorozatát és ezek között különösen egyre fektettem nagy súlyt, egy oly könyvsorozat megalkotására különböző európai nagy nyelveken, amely Magyarország szellemi termelésének legjavát mutatja be a külföldön. Gondolatomat igazolni látszott, hogy éppen akkor indult meg hasonló alapeszméből kiindulva és hasonló célzattal német nyelven egy nagy-szabású lengyel könyvtár (Polnische Bibliothek), azzal a kimondott szándékkal, hogy a lengyel nemzetet a háború akkori eseményei kapcsán szőnyegre került függetlenségi törekvéseiben, mint leg-hathatósabb eszköz támogassa.

Mielőtt tervemet nyilvánosságra hoztam volna, kimentem Németországba, hogy meglássam, megvalósítható-e a terv. Ottani tapogatózásom teljes eredménnyel járt. Sikerült egy nagyhírű németországi kiadót megnyerni annak a tervnek, hogy többekkel társulva, egy 50 kötetből álló, a magyar irodalom fő műveit magában foglaló (szépirodalmi, történelmi, közjogi, művészeti, néprajzi, országismeretési stb., stb.) könyvgyűjteményt bocsásson közre, amely alkalmas legyen arra, hogy minden szellemi értékünket bemutassa és alapját vesse a háború befejezése után hasonló sorozatok más nyugati, első-sorban angol és francia nyelveken való közrebocsátásának.

Hazajövet, közöltem a tervet néhány irodalmi barátommal. Ezen tanácskozások során értesültem nagy örömmre arról, hogy az akkori magyar miniszterelnök, gróf Tisza István is foglalkozik azzal a gondolattal, hogy a magyar irodalmat kiváló írók munkáiban kel-lene külföldön, elsősorban Németországban megismertetni.

Felhívást is intézett legelőkelőbb íróinkhoz, felkérvén őket, jelöl-jék meg ők azt a húsz magyar könyvet, amely elsősorban volna német nyelven kiadandó. Természetes, hogy felismervén a két kez-deményezésnek körülbelüli azonosságát, legalább is azoncélúságát, azonnal felkerestem a miniszterelnököt, értesíttem őt külföldi eljárásom eredményéről, amire ő azonnal intézkedett, hogy közben az írók részéről beérkezett javaslatokat áttanulmányozás és össze-vetés végett adják át nekem és tegyek lehetőleg mielőbb részletes előterjesztést a terv mikénti keresztülvitelének feltételeire vonat-kozólag.

Előterjesztésemben, amely mindenképen hozzásimult gróf Tisza István kezdeményezéséhez, közöltem azoknak a külföldi kiadóknak neveit, akiket ez ügy részére megnyerni sikerült, amiből kiderült, hogy valóban Németország legelsőrendű négy kiadója bocsátotta rendelkezésünkre nagyszabású üzleti apparátusát, ami jóformán a teljes sikert jelentette és közöltem azokat a jóformán számba sem vehető anyagi természetű kívánságokat, amelyeket ezek a ki-adók velünk szemben támasztottak. Mert hiszen 4—500 aláírás-nak a biztosítása valóban szóra sem érdemes kötelezettség lett volna részünkről, olyan, amely könnyen teljesíthető lett volna az államnak mindennemű anyagi áldozata nélkül is.

Mindennek ellenére az előterjesztés, amelyet 1916 kora őszén tett

tem, amelynek sikerében nem kételkedhettem, mert hiszen valóban egy monumentális alkotásnak szerencsés körülmények között és nagyobb áldozatok nélkül lehető megvalósításáról volt szó, hosszú hónapok elmúltával akként nyert elintézést, hogy a kormány az előterjesztéshez „nem járult hozzá”. Ennyit tudtam meg akkor és ma sem tudok semmit részletesebben, csak azt tudom, hogy semmi sem történt ebben az ügyben, a gróf Tisza István által bekért vélemények és előterjesztések a miniszterelnökségen most is örök álmukat alusszák, tervemet ezek között a körülmények között természetesen nem erőltettem tovább.

Egy eredménye azonban volt (ha ez eredménynek nevezhető) ennek az ügynek, illetve az ügy ilyen elintézésének: hogy fejlődési mozzanatai és rám nézve mindenkor emlékezetes és mindenkor érthetetlen és megmagyarázhatatlan kifejlése bírt rá arra, hogy megírjam azt a könyvem, amely az irodalomban talán legelsőül óhajtotta a közérdeklődés központjába állítani a külföldi irodalmi propaganda gondolatát.

Igazságtalanság volna mégis meg nem emlékezni arról e helyütt, hogy *gróf Tisza István* távozása után *gróf Apponyi Albert*, mint a következő kormány kultuszminiszter-tagja többízben kormányzati programnak jelentette ki a sajtóügyet és a külföldnek införmálását, célravezető irodalmi eszközökkel. Igen behatóan nyilatkozott erről a kérdésről abban az előszóban, melyet dr. Gesztessy Gyulának *A magyarság a világsajtóban* című, adatokkal bővelkedő jeles munkájához írt és tetteleg is megkezdte akcióját, amidőn egyik irodalmi bizalmasát az első irodalmi attaséi állásra kinevezte. Azután jöttek azok az események és szerencsétlenségek, amelyek egy időn át minden további tevékenységet e téren lehetetlenné tettek.

Most ugyancsak gróf Apponyi Albert és gróf Bethlen István végzik előszóval a külföld felvilágosításának nehéz munkáját, sok szép eredményt is értek el, de az igazi, foganatos, tartós, felvilágosító munkának még csak kezdetétől ma is éppoly messze vagyunk, mint kilenc évvel ezelőtt.

Ennek felismerése bírt rá, hogy a Jókai-centenárium kivételes nagy alkalmát felhasználva, újra igyekezzem a magyar közvélemény figyelmét erre az igen fontos kérdésre felhívni, azzal a konkrét javaslattal, hogy Jókai örökbecsű műveinek a nyugati nyelveken, művészi fordításokban való közzétételével kezdjük meg végre azt az irodalmi propagandát, amely a mai viszonyok között a mi leghatékonyabb fegyverünk. Rámutattam ebben a javaslatomban arra, hogy a magyar irodalom ezenfelül is igen gazdag nagyértékű munkákban, amelyek alkalmasak arra, hogy a külföld közvéleményét Magyarország felől helyesen felvilágosítsák és nemzetünk ügyének megnyerjék.

Ezek között a legnagyobb érték Jókai Mór életműve. Amikor ez a kérdés szőnyegre kerül, a Magyar Bibliofil Szemle olvasóit bizonyára érdekelni fogja, hogy áll Jókai munkáinak ugye a külföldi irodalmakban ezidőszert, mi történt eddig és mi a teendő a jövőben.

Jókai munkái már életében hódító útra keltek a külföldön. Géniusza nem maradhatott homályban a magyar nyelv ismeretlensége ellenére sem. Voltak már az ötvenes évek elején, az ú. n. *német* világban egyes német írók, akik Jókai munkáit eredetiben megismerték és kötelességüknek tartották azokat németre fordítani. Ezek között kegyelettel kell megemlékeznünk Falk Miksa, Kárffy Titusz, Bródy Zsigmond, Dux Adolf neveiről. Mai napig is jóformán ezeknek átültetései a legjobb Jókai-fordítások. De ezek az akkori kiadások Budapesten jelentek meg, ami egyjelentőségű azzal, hogy külföldre alig kerülhettek ki, mert a külföldön akkor is, ma is bizalmatlansággal viseltetnek mindazokkal a publikációkkal szemben, melyek az illető ország nyelvén, de nem az ő országuk területén jelennek meg.

De mivel Jókai sokkal nagyobb jelentőségű író volt, mintsem hogy elsősorban a német közönség előtt ismeretlen maradjon, magától értetődik, hogy a német kiadói vállalkozás szelleme és ösztöne mihamar Jókait is belevonta a maga hatáskörébe. Egy félbemaradt, félig könyvkereskedő, félig íróember, Kertbeny Károly Mária kezdte a hatvanas években Jókai műveinek szinte gyári üzemben való fordítását és ezek a fordítások annyira selejtesek, hogy szinte csodálatos, miként vállalkozhattak német kiadók ezeknek a műveknek kiadására. Mégis kiadták tömegesen jóformán Jókai összes fő műveit Kertbeny-féle fordításokban. Kertbeny halála után Oscar von Krücken és Ludwig Wechsler folytatták ezt a munkát, Jókainak későbbi műveit ők fordították le és adták ki a legkülönbözőbb, sokszor egész obskúrus német kiadók útján, ami, nézetem szerint, fő oka lehetett annak, hogy Jókai nagy műveinek eddigi német kiadója, Otto Janke, aki ezeknek sikerét biztosította, azután elkedvetlenedve, később teljesen beszüntette Jókai műveinek közrebocsátását, az elfogyottaknak is új kiadását.

Azért említem meg ezeket a körülményeket ebben a könyvészeti folyóiratban, mert ilyen, sokszor jelentéktelennek látszó körülmények befolyásolják és döntenek el néha egy-egy írónak helyzetét az irodalomban és a könyvpiacra.

Jókainak mintegy 150 műve jelent meg német nyelven, ezek majdnem mind egészen kiestek a forgalomból, a Janke-kiadásokból egyetlenegy sem kapható már hosszú évek óta és nem is jelennek meg újra. Nem lehet ennek az az oka, mintha Jókait ma már nem szeretnék olvasni Németországban, mert a Reclam-kiadásban viszont az ott megjelent munkái jóformán mind kaphatók, állandó keresletnek örvendenek és mint arról magamnak is több ízben volt alkalmam meggyőződni, igen kedvelt olvasmányai a német közönségnek. Épp azért kedvező körülmények között bizonyára újra meg lehet szerezni Jókai fő munkái részére a piacot, amihez azonban elsősorban jó, új fordítások szükségesek.

Az *angol* könyvpiacot is meghódította Jókai annak idején. R. Nisbet Bain, a British-múzeum egyik könyvtárnoka véletlenül beletekintett Jókainak egy német kiadásába, pár sort olvasott belőle és

ez annyira megragadta, hogy kíváncsi volt az egész könyvre. Ő ismerte fel Jókai értékét és az a vágy kelt benne, hogy ezt a nagy íróat az angolok részére is hozzáférhetővé kell tenni. Miután ne talált alkalmas fordítóra, olyanra, aki angolul is, magyarul is tud magára vállalta a feladatot, hogy megtanul magyarul és maga fogja Jókai fő műveit angol nyelvre átültetni. Ritka eréllyel célt is ért, R. Nisbet Bainnak köszönhetjük, hogy Jókainak sok könyve angolul beszélő emberiség kezébe jutott. De minden jóakarát meglelt is R. Nisbet Bain nem tanulhatott meg annyira magyarul hogy valóban sikerült művészi fordításokat készíthetett volna, nehézségek előtt kitért, némely munkát erősen meg is rövidített s így, ha Jókait az angol könyvpiacra fenn akarjuk tartani, ezek munkák szakértő revízióra szorulnak.

A többi angol fordítók, akiknek neveit Jókai némely művén találjuk, még pedig S. E. Bogs, F. Steinitz, Hegan Kennard, Arthur Patterson, Mrs. Laura Curtis Bullard, Miss Emma Herzog, még Nisbet Bainénél is gyengébb fordítást nyújtottak, mert vagy nem tudtak magyarul, vagy nem született angolok és nem fordították a munkákat eredetiből. Egyik-másik a könyv címlapján nyíltan be is vallja, hogy „translated from the German”.

Jókai francianyelvű fordításának ügye annyiban könnyebb probléma, amennyiben franciául alig egypár mű jelent meg, azok is egy-kettőt kivéve, teljesen lehetetlen fordításokban. Franciaországban ennek folytán éppenséggel nem ismerik Jókait és ha meg akarjuk valósítani azt a törekvést, hogy Jókai munkáit hű és művész fordításokban tegyük hozzáférhetővé, ezt Franciaországban azért érhetjük el legkönnyebben, mert ott Jókai az újdonság ingerével hatna és nincs elrontva a talaj.

Olasz nyelvre is csak néhány műve van Jókainak lefordítva, ezeket a fordításokat egy Liszka nevű, neve után ítélve valószínűleg magyar ember végezte, nyilván magyar nyelvből, ámbár a Lőcsei fehérasszonynak La Dama Bianca di Leutschau cím megjelölése mintha azt sejtetné, hogy ő is a német fordítást tekintette eredetinek. Jókai fő művei egyébként olasz nyelven nem jelentek meg.

Ha Jókai munkáit célravezető irodalmi propagandaképpen akarjuk a külföldön egy helyes magyar reálpolitika érdekében felhasználni, nézetem szerint elsősorban erre a négy fő nyelvre kell súlyt helyeznünk: az angolra, a franciára, a németre és az olaszra és gondoskodnunk kell arról, hogy az eredetihez méltó, hű és művészi fordításokban jelenhessenek meg újra és kerüljenek az eleven könyvpiacra Jókainak a magyar nemzet életét visszatükrözőtető legfontosabb művei. Hogy az eredetiből való hű fordításokhoz miként juthatunk hozzá, arra vonatkozólag máshelyütt tettem gyakorlati proposíciókat, amelyek megvalósítása biztosítaná a sikert.

A Külügyi Társaság egyfelől, a Jókai centenáriumi bizottság másfelől, melegen felkarolta ezt az ügyet és fontosságához mérten megtesz minden kezdeményező lépést arra, hogy ez az akció sikerre vezessen. A Külügyi Társaság abból a célból, hogy Jókai helyzete

a külföld irodalmában tisztán álljon előttünk, megbízta Ferenczi Zoltán akadémiai főkönyvtárnokot, hogy mindenek előtt készítsen egy lehetőleg teljes Jókai-bibliográfiát. Ez a rendelkezésre álló segéd-
eszközök igénybevételével a lehető leggondosabb körültekintéssel el is készült. Teljes nem lehet, mert nincs meg egyik közkönyvtárunkban sem Jókainak minden külföldön megjelent könyve, úgy-
hogyan Ferenczi Zoltánnak az összes létező könyvészeti segéd-
eszközök igénybevétele mellett készült munkálata sem nyújthat teljes
áttekintést minden külföldi Jókai-könyvről, annál kevésbé, mert
néhányik munka elferdített külföldi címe sejtetni sem engedi, hogy
voltaképpen mely munkának fordításáról van szó. Ezt megállapítani
csak úgy lehetne, ha az illető munka külföldi kiadása rendelkezés
sünkre állana, ami azonban majdnem teljesen ki van zárva, mert
hiszen ezen művek legnagyobb része végleg elfogyott.

Az 1904 párizsi világkiállítás alkalmából magam próbáltam a
világ összes országaiba szétküldött körlevelek segítségével lehetőleg
mindent összehordani, ami Jókaitól külföldi nyelveken megjelent,
hogy azokat a maguk teljességében a párizsi világkiállításon be-
lehesse mutatni. A gyűjtemény a fent jelzett körülményeknél fogva
nem volt teljes. A Révai-intézet, mint a párizsi Jókai-kiállítás ren-
dezője közzétette ezt a bibliográfiát egy kis füzetben, amely Jókai
életrajzát és méltatását tartalmazta francia nyelven, a külföldi ki-
adások felsorolásával együtt.

Mikor *Írók, Könyvek Kiadók* című művemben Jókai külföldi
kiadásairól is beszámolni óhajtottam, újra megkíséreltem a vonat-
kozó bibliográfiai adatok számszerű összeállítását és azokat jelzett
könyvemben közöltem is. Az eltérés az ott közölt adatok és a mos-
tani Ferenczi-féle bibliográfiai összeállítás között igen csekély, ami
arra mutat, hogy attól az időtől kezdve, azaz a háború óta lefolyt
időszakban alig jelent meg Jókaitól valami is külföldi nyelven.
Áttekintést fog nyújtani a két összeállításról az alábbi kimutatás,
mely egyszersmind feltünteti azt, hogy mely nyelveken jelentek
meg Jókai-munkák és hány műről van tudomásunk az illető nyel-
veken.

Ferenczi-féle bibliográfia		Révai: Írók Könyvek Kiadók		Ferenczi-féle bibliográfia		Révai: Írók Könyvek Kiadók	
Angol	39	38	Román	4	4
Cseh	23	22	Orosz	12	30
Dán	7	6	Rutén	2	2
Eszperantó ..	1	—	Spanyol	—	3
Észt	15	—	Svéd	16	16
Finn	17	16	Szerb	18	16
Francia	8	7	Szlovén	2	2
Holland	4	4	Tót	26	—
Horvát	2	1	Török	—	1
Lengyel	49	48	Újgörög	—	1
Német	150	150	Volapük	—	1
Olasz	13	8				
Olasz	13	8				
					408		375
					408		375

Ez összeállítás szerint a Ferenczi-féle cédulakatalógus 408 idegennyelvű kiadásról számol be, az én könyvem 376-ról tesz említést. A különbséget az okozza, hogy könyvem megírásakor nem volt tudomásom a tótnyelvű kiadásokról és az észtnyelvűekről. Érdekes, hogy az észtnyelvű kiadásokról éppen a centenáriumi mozgalom folytán csak a legutóbbi napokban értesítette Ferenczi Zoltánt a dorpaty egyetemen működő magyar tanár, dr. Csekey István.

Az itt közölt adatok közzététele talán hozzá fog járulni ahhoz, hogy a Jókai-bibliográfiát külföldön elszórtan élő honfitársaink kiegészítsék a Külügyi Társasághoz vagy a Magyar Bibliofil Szemlehez beküldendő adatokkal.

Ugyancsak a Külügyi Társaság felszólítására készítette el Ferenczi Zoltán azoknak a Jókai-munkáknak jegyzékét, amelyeket elsősorban kellene külföldi nyelveken megjelentetni. A jegyzék többeknek véleménye szerint az összes szempontok helyes mérlegelésével készült és a következő műveket tartalmazza:

Erdély aranykora	Eppur si muove
Egy magyar nábob	Az aranyember
Kárpáthy Zoltán	A jövő század regénye
Szegény gazdagok	Egy az Isten
Az új földesúr	Szabadság a hó alatt
Mire megvénülünk	Szeretve mind a vérpadig
Szerelem bolondjai	A tengerszemű hölgy
A kőszívű ember fiai	Sárga rózsa
Fekete gyémántok	

Német nyelven a felsorolt művek mind megjelentek.

Angol nyelven megjelentek a következők: Erdély aranykora, Egy magyar nábob, Szegény gazdagok, Az új földesúr, Mire megvénülünk, Fekete gyémántok, Az aranyember, Szabadság a hó alatt, A tengerszemű hölgy, Sárga rózsa.

Francia nyelven megjelentek: Egy magyar nábob, Az új földesúr, A kőszívű ember fiai, Szabadság a hó alatt, Sárga rózsa.

Olasz nyelven megjelentek: Erdély aranykora, Az aranyember, Egy az Isten, Szeretve mind a vérpadig.

A bibliográfiai feljegyzések szerint az angolnyelvű kiadások 5—8 kiadásban jelentek meg, a németek 3—4 kiadásban, a franciák, olaszok csak 1—1 kiadásban.

Ezek az adatok mutatják, hogy Jókai munkái külföldön aránylag igen nagy hódítást tettek, ha figyelembe vesszük a visszas körülményeket, amelyek között ezek a külföldi kiadások létrejöttek. Nem volt, aki adminisztrálja ezt az ügyet, nem voltak jó fordítók, nem voltak megfelelő kiadók; a szerzői jogi viszonyok rendezetlensége, az e téren uralkodó bizonytalanság is lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy Jókai külföldi kiadásainak ügyét nem lehetett úgy megalapozni, ahogy ezek a művek megérdemelték volna. Mindezek a körülmények okozták, hogy hovatovább kikerültek jóformán egészen a forgalomból.

Ma egészen megváltozott helyzettel állunk szemben. Ha bízunk benne, hogy a Jókai műveinek felelevenítésével a külföldi nagy

irodalmakban célt érünk — ebben pedig bízunk kell —, akkor meg kell teremtenünk minden lehető módon ennek gyakorlati előfeltételeit is.

Annál is inkább, mert az azután kétségtelen, hogy a Jókai munkái kiválóan alkalmas eszközei a magyarság ügye külföldi ismertetésének, a magyarság érdekei külföldi előmozdításának, foganatos eszközei annak a propagandának, melyre oly igen nagyon rá vagyunk szorulva. Mintha Jókai maga is sejtette volna, hogy műveinek valamikor ez a jelentősége, ez a célja és haszna is lesz. 1895-ben az amerikai *The Forum* részére írt önéletrajzában írja:

„Tizennégy nemzet nyelvébe lettek (műveim) átültetve. Sikerenek kell neveznem, hogy annyi művelt nemzet érdeklődött műveim nyomán nemzetem élete, viszontagságai iránt s tanulta megismerni hazám viszonyait, népe alakjait, jellemrajzát és művelődési stádiumait.”

Ha Jókai renaissanceát sikerül a külföldön megindítani, utat nyitunk a magyar szellemi élet többi nagy értékeinek is és ez egyik célja is annak az akciónak, mely most megindul és előreláthatólag sikerre is fog vezetni. De akár lesz ennek az akciónak a külföld felvilágosítása terén kisebb vagy nagyobb sikere, az az eredménye mindenesetre meglesz, hogy a külföldnek be fogjuk mutatni nemzeti kincstárunk egyik legnagyobb klenódiumát, a Jókai páratlan ragyogású és mérhetetlen gazdagságú oeuvre-jét. Erre a klenódiumra, az ő műveiből álló hatalmas könyvtárra rámutatva, az egész világ megláthatja, hogy íme, ilyen kultúrfaj a magyar, ilyen világérték tudott foganni ennek a földnek áldott méhében. Az a piramis, melyet Jókai munkái alkotnak, messze világlik az egész művelt világon, végig mindenüvé, ahol a költészet iránt az embereknek érzékük van.

Révay Mór János.